

Recenzija

Filip Ejodus
**Crisis and Ontological
 Insecurity: Serbia's Anxiety
 over Kosovo's Secession**

Palgrave Macmillan, London/New York, 2020,
 202 str.

Zašto je i od kada Kosovo centralni problem za Srbiju? Je li ono doista oduvijek “srce Srbije” ili je taj konstrukt stvoren u novije doba, iz političkih i, još više, identitetskih razloga? U svojoj knjizi, koju je ove godine objavila američko-britanska izdavačka kuća Palgrave, Filip Ejodus objašnjava taj fenomen razvijajući novi pristup analizi ponašanja država koje se nađu u situaciji fundamentalne – ili, kako on piše, ontološke – nesigurnosti, u strahu za svoj identitet. Strah za identitet povezan je sa strahom od nestanka, a strah od nestanka posebno je velik kod onih država čiji su državljani u životu već osobno iskusili nestanak prethodnih država u kojima su živjeli i čiji su državljani nekoć bili. Strah od nestanka je, da podsjetimo, jedan od glavnih motiva realističke politike država, koje zbog njega definiraju opstanak kao svoj apsolutni prioritet, kao preduvjet ostvarenja svih ostalih nacionalnih interesa. Naravno, taj je strah veći kod malih država, premda nije iracionalan i kad se pojavi kod supersila, budući da je jedna od njih – Sovjetski Savez – nestala prije samo 30 godina. Ako može nestati supersila kao što je SSSR, onda to može svaka druga država.

No za razliku od realističkih i tradicionalnih pristupa analizi vanjskih politika, koji se oslanjaju na ideju interesa i “racionalnih” kalkulacija, Ejodusov pristup u centar analize postavlja pojam identiteta. S druge strane, za razliku od klasičnog konstruktivizma, ne fokusira se toliko na ideju Drugoga naspram kojega se formira identitet nekog kolektivnog Mi, nego upravo na ideju Sebstva, odnosno tog kolektivnog Mi. Pita se: kako države (u ovom slučaju Srbija) “vide” sebe, a ne kako vide druge niti kako drugi vide nju. Kako države konstruiraju i rekonstruiraju autobiografije? Kako uspostavljaju kontinuitet između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti? Što čine kad se njihove biografije poremete nekom revolucionarnom situacijom – npr. zbog separatizma ili rata, ili zbog sloma međunarodnog poretka koji uvodi radikalnu nestabilnost – i kad se moraju obnoviti na istim ili na nekim drugim temeljima?

Ejodus koristi pojam “kritične situacije” za one prijelomne momente u kojima stari poredak kolabira, a države se odjednom suoče s realističnim strahom za opstanak. Te situacije slične su “raskršću” (eng. *juncture*) na kojem treba odlučiti o daljnjem putu. Raskršće je pritom drukčije od kružnog toka iz kojeg se i ne mora izaći. Pred raskršćem ili razdvajanjem na dva puta mora se donijeti odluka. Problem nastaje onda kad se odluka ne želi ili ne može donijeti, a to se događa kad oni koji oblikuju identitet tvrde da je moguće krenuti i jednim i drugim putem (npr. “i Kosovo i Europa”, ili “i Istok i Zapad”, “i Jugoslavija i Srbija”). Kad se ne vidi ili ne priznaje da se odluka mora donijeti, govorimo o situaciji koju Ejodus naziva politikom izbjegavanja (str. 128). Dijelom je riječ i o

samozavaravanju, negiranju realnosti, što u politici svakako nije najbolje rješenje. Ugrožavanje samo-identifikacije odnosno identiteta najveća je prepreka konsolidaciji države. To se Srbiji dogodilo više puta u njenoj modernoj (1878-1945.) i suvremenoj povijesti (od 1945., a posebno nakon 1989.).

Reagirajući na te situacije, Srbija identificira Kosovo kao ključnu točku vlastite povijesti, kao točku oko koje se gradi kontinuitet i identitet nacije-države. Gubitak Kosova 1389., pa njegovo vraćanje početkom 20. stoljeća, pokazuje da nijedan gubitak nije trajan i nijedan poraz vječan. Svaki gubitak izaziva želju za povratkom, a sve dok ta želja postoji, Kosovo nije izgubljeno, nego samo "izmješteno" u sferu ne-realnog, idealističkog, u sferu "zamišljanja nacije". Time od (zamišljene/izmišljene, tj. eng. *imagined/invented*) prošlosti postaje (željena) budućnost.

Time što Kosovo pozicionira u centar svog nacionalnog imaginarija, Srbija poručuje i da bi odustajanje od Kosova i u području mentalnog mapiranja značilo – nestanak same Srbije, jer se srpstvo u svojim bitnim identitetskim odrednicama definira u odnosu na pitanje Kosova. Filip Ejodus pokazuje da je takvo pozicioniranje Kosova u odnosu na cjelinu Srbije i srpskog identiteta relativno novo te da je povezano s gradnjom nacionalnog identiteta Srbije i srpstva u modernoj povijesti. Njegovo je izvorno mjesto u austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine, kad je Srbija morala odustati od ambicija da gradi nacionalni identitet kroz želju za proširenjem ka zapadu. Okrenula se onim teritorijima – otomanskim – koje još nije posjedovala, ali za koje je postojala veća šansa da ih uskoro

zaposjedne, a koji su i iz etničkih i iz povijesnih razloga mogli postati izvor želje i temelj zavjeta. Odnos Bosne i Hercegovine s jedne i Kosova s druge strane, međutim, i danas je zanimljivo identitetsko pitanje za srpski nacionalni identitet. U pitanju tog odnosa sudaraju se etnički i ustavocentrični nacionalizam. S jedne je strane etnički nacionalizam, koji danas gleda više prema Srbima u Bosni i Hercegovini, a dijelom i u Crnoj Gori. S druge je ustavocentrični nacionalizam, koji se temelji na ustavnoj odredbi da je Kosovo neodvojiv dio Srbije bez obzira na to što su danas na Kosovu Srbi mala manjina – dok Republika Srpska to nije premda su u njoj Srbi velika većina.

Dilema je zapravo, iako Ejodus o njoj ne govori, slična onoj s kojom se suočio, recimo, turski nacionalizam, koji je bio ustavno-civilnog karaktera (kemalistički) u svim pitanjima osim u pitanjima Turska na sjevernom Cipru, u kojem je slučaju postajao etnički. Države često kombiniraju "principe" koji na prvi pogled i "objektivno" izgledaju nespojivi. Tako i suvremena Srbija s jedne strane, naizgled, ne odustaje od Kosova, a s druge u svoj etnički i politički prostor sve više, naizgled, uključuje i Srbe iz Republike Srpske u Bosni i Hercegovini. Stara dilema, koja se nekoć nudila u alternativnom obliku ("ili – ili") sada se gubi time što se umjesto alternative nudi inkluzija ("i – i"). Barem je tako u naizglednom, imaginarnom, nestvarnom svijetu. U stvarnosti, međutim, "i – i" često se pretvara u "ni – niti". Baš kao što se događa i sa suvremenom srpskom politikom u vezi s članstvom u Europskoj uniji i istodobnim "zadržavanjem" Kosova i Metohije – makar po slovu ustava – u sastavu Srbije. "I Kosovo i Europa", glasi formu-

lacija koja više zbunjuje nego što koristi. No ta je formulacija, kao što ćemo pokazati u nastavku ovog prikaza, istovremeno i korisna, a dijelom i neizbježna. Ona spaja “dvije Srbije” u jednu, sprečavajući još dublji rascjep između tradicionalističko-konzervativne (pro-ruske) Srbije i one druge, progresivističko-europske.

U šest poglavlja ove odlične knjige Ejodus razvija i novu teoriju i novu analizu razloga zbog kojih je upravo kosovsko pitanje toliko važno za suvremeni srpski identitet. Za različite aktere u Srbiji ti su razlozi različiti. Za konzervativnu Srbiju, oslonjenu na Srpsku pravoslavnu crkvu i potrebu za jačanjem srpske etničke nacije, kosovsko je pitanje izvor svih preferiranih društvenih vrijednosti, kao što su: tradicija, vjernost obećanjima i zavjetima koje su novoj generaciji ostavili njeni prethodnici, povezanost sakralnog i državnog/nacionalnog, militarizam kao temelj nacionalnog identiteta i dr. Ali Kosovo je važno i za liberalnu Srbiju, okrenutu prema slobodi i samopoštovanju, i to kao izvor ideje nepristajanja na stranu upravu i okupaciju – bilo otomansku ili noviju, uključujući i onu za koju se tvrdi da ju je instalirao NATO nakon 1999. i koju se svojedobno u nacionalističkim i “anti-autošovinističkim” krugovima nazivalo dosmanlijskom. Za anti-europsku Srbiju Kosovo je simbol otpora hegemonijskom diskursu da “Europa nema alternativu”. Ispitivanja javnog mnijenja u Srbiji dosljedno pokazuju da većina građana ne bi prihvatila ulazak te zemlje u EU ako bi uvjet za to bilo međunarodno priznanje Kosova. Emotivna bliskost s Rusijom i Kinom izravno je povezana s njihovim odbijanjem priznanja Kosova kao samostalne države. A za pro-

europsku Srbiju Kosovo je slučaj na kojem Srbija želi pokazati da je, zapravo, europska država jer nijedna druga europska zemlja ne bi prihvatila gubitak teritorija koji smatra svojim. Povrh toga Europa je, barem nominalno, antinacionalistička, pa je etnički separatizam na Kosovu (i Metohiji) jednako anti-europski kao što je to i etnički separatizam Srba u odnosu na Bosnu i Hercegovinu.

Uz to, pitanje priznanja Kosova dijeli i Europu, a ne samo Srbiju. Post-jugoslavenski ratovi, uključujući i onaj iz 1999. oko pitanja Kosova, onemogućavaju ujediničenje Europe. Američko prisustvo na Kosovu simbol je nemogućnosti Europe da sama upravlja svojom sudbinom. Ejodus to ne navodi, ali čitajući i ovu knjigu postaje jasno da Kosovo nije samo pitanje “srca Srbije”, nego je isto tako i pitanje “srca Europe”, njene emancipiranosti od SAD-a i Rusije, njene sposobnosti da postigne i nakon 1999. ono što je postigla nakon 1945. – trajan, pravedan i stabilan mir na području gdje se ranije vodio rat. Zašto Europa to nije u stanju učiniti sama – to je pitanje za nju. Ejodusova knjiga, fokusirana na pitanja identiteta, potiče nas da i na suvremeno kosovsko pitanje gledamo u svjetlu raznih identiteta, uključujući i europski.

Ejodus se pita ne bi li bilo racionalnije da Srbija prihvati realnost i da definitivno odabere Europu, čak i pod cijenu “gubitka” već izgubljenog? Ali istodobno i odgovara: države se ne ponašaju uvijek vođene onim što drugi smatraju “racionalnim”, nego djeluju iz onoga “što jesu”. Ne iz onoga što žele postići temeljem neke racionalne kalkulacije, nego iz vlastitog identiteta. To nije neracionalno, jer identitet stvara sta-

bilnost, a stabilnost doprinosi opstanku te potom i postizanju drugih ciljeva. Zato u kriznim situacijama (ili, “kritičnim situacijama”) države učvršćuju svoje identitete kako bi smanjile neizvjesnosti i napetosti (eng. *anxieties*). Grade svoje biografije pokušavajući iskoristiti elemente iz prošlosti kako bi pokazale i ostvarile (materijalizirale) kontinuitet između nekadašnjih i novih Sebsta. Osjećaj prekida uznemiruje i kolektivne, a ne samo individualne identitete, kaže Ejodus pozivajući se na politološko-sociološko-psihološke teorije Anthony Giddensa. Na tim temeljima Ejodus gradi teoriju ontološke sigurnosti, teoriju koju je on sam osmislio i suprotstavio ju ideji ontološke (kolektivne) nesigurnosti.

Ontološka nesigurnost stvorena je onda kad je razbijen osjećaj kolektivnog identiteta. Za Ejodusa je država, prije svega, “tražiteljica ontološke sigurnosti” (str. 13). Tu je sigurnost nemoguće izgraditi samo u odnosu spram Drugoga, drugih država ili međunarodnog poretka, premda je taj odnosni aspekt važan dio identiteta. Ali nije jedini. Sigurnost se izgrađuje, prije svega, kroz zamišljanje Sebe. Taj proces zamišljanja – a potom i predstavljanja (projiciranja) Sebe – uključuje četiri ideje: 1) da postoji kontinuitet između sadašnjosti, prošlosti i budućnosti, tj. da je nacija opstala kao jedna jedinica u nekom vremenskom razdoblju, 2) da je ona završena kao takva (eng. *finitude*), te je stoga postala besmrtna, 3) da je potrebno jasno izgraditi odnos prema drugima (odnosnost) i 4) da je potrebno izgraditi jasnu autobiografiju, kojom se drugima negira pravo da Nas definiraju – to moramo učiniti sami, jer na to imamo pravo. U biti, radi se o ideji samoodređenja i suvereniteta: o pravu da se definira sebe kao subjekta.

Radi se o međusobno isprepletenim zahtjevima, koji Naciju vide kao Naraciju, ali ne ostaju samo na naraciji, nego joj pridodaju i materijalnost – prostor, materijalnu kulturu i dr. Nacije nisu samo priče, niti je *history* samo *story*, nego je povezana s materijalnim – s kontrolom prostora, spomenicima, crkvama, nacionalnim teritorijem. Države koje pristanu da im drugi određuju – odnosno smanjuju – teritorij gube Sebe. One u biti više nisu gospodari Sebe, a time nisu ni suverene. Budući da je suverenost glavna osobina države (bez obzira na to kako je definirali), prihvaćanjem izvanjske intervencije u proces izgradnje identiteta država bi prestala postojati u nekom smislenom obliku.

Budući da je Srbija već prošla kroz više kritičnih situacija gubitka državnosti (i to i Srbije i Jugoslavije), nelagoda (eng. *anxiety*) da bi se priznanjem Kosova to moglo ponoviti živa je i uvijek ju se može prizvati te njome manipulirati. Gubitak Kosova – kao i priznanje da je ono zauvijek izgubljeno – otvara pitanje daljnje fragmentacije, npr. kroz gubitak Sandžaka (Raške), Vojvodine i Preševske doline, sve do potpunog nestanka cijele Srbije. Jednom kad se gubitak prihvatiti, nema kraja daljnjim gubicima. Ali pritom nije ključan gubitak teritorija, nego gubitak svijesti o tome da je taj teritorij Naš, a ne Njihov.

Ideja o gubitku takve “svijesti” već je odigrala veliku ulogu u nacionalističkoj i populističkoj mobilizaciji u 1980-ima, za vrijeme Slobodana Miloševića. On je upozoravao da se upravo na pitanju Kosova odlučuje o opstanku Jugoslavije i Srbije. Na neki način, govoreći suvremenijim politološkim pojmovima, upozoravao je na ponavljajuću secesiju (eng. *recursive se-*

cession), situaciju u kojoj jednom započeta fragmentacija vodi u daljnje fragmentacije novih država, te time secesionizam ugrožava ne samo staru nego i nove države koje su njene nasljednice. I doista, s raspadom Jugoslavije raspale su se i Hrvatska i Bosna i Hercegovina i Srbija. Hrvatska i BiH reintegrirale su se uz pomoć strane intervencije, dok takve pomoći u slučaju Srbije nije bilo. Stoga Srbija i danas ostaje nedovršena država. Ona je uz to možda i neželjena država, jer većina njenog stanovništva nikad nije iskazala eksplicitnu želju za nezavisnošću. Srbija je ostala nezavisna nakon što se Crna Gora, zadnja njena partnerica u zajedničkoj federaciji, odlučila za nezavisnost. Uza sve to, ontološku nesigurnost u Srbiji karakterizira i nejasnoća u pogledu vizije granica Srbije. U Srbiji mnogi smatraju da su već mnogo izgubili – ne samo kad se radi o Kosovu nego i s obzirom na odvajanje od srpskog naroda u drugim državama-nasljednicama, što se dogodilo protivno volji Srba u tim državama (Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori).

Kasnije bombardiranje (1999.) omogućilo je opstanak i povratak tog narativa jer je postojećim historijskim epizodama gubitka zbog strane intervencije samo dodalo novu. Otpor NATO-u i onim državama koje su priznale nezavisnost Kosova čini, dakle, svojevrsan kontinuitet između sadašnje i Miloševićeve Srbije. Taj kontinuitet povezuje više generacija Srba i njihovih lidera, te i danas ostaje izvor homogenizacije. Na idejama i osjećajima povijesne nepravde, žrtvovanja, poniženja s jedne strane i nepristajanja na okupaciju, upornosti i očekivanja boljih vremena (tj. neke nove – za Srbiju povoljne – kritične

situacije) s druge strane gradi se identitet kojemu je kosovsko pitanje ponovno u samom središtu. Kosovo je, identitetski gledano, “srce Srbije” upravo stoga što je iz nje *de facto* izdvojeno. U tome nema razlike između Miloševića, Koštunice, Tadića i Vučića. Za Srpsku pravoslavnu crkvu, koja kritizira sadašnju vlast upravo u vezi s pitanjem Kosova, i to svaki put kad pomisli (s razlogom ili bez njega) da ona želi odustati od Kosova ili barem većeg dijela Kosova, ono je “srpski Jerusalem”, na povratak kojeg će se čekati, ako treba, i dva tisućljeća (str. 117). A ako je tako, ako će se čekati dva tisućljeća, onda će Kosovo biti trajni element srpskog identiteta – trajna želja i ambicija. Ono je, mogli bismo reći, korisnije kad je odvojeno nego kad je unutar Srbije. Time se može objasniti i zašto sadašnja Srbija nema niti će imati ikakav plan integracije: ni vojne, ni diplomatske, ni političke. Nije ga imao ni Milošević, ni njegovi nasljednici, pa ga nema ni Vučić. Odustati od Kosova je riskantno. Ali uključiti ga je još riskantnije. Srbija, stoga, prebacuje Kosovo u sferu imaginacije, a time ga izbacuje iz sfere politike kao borbe za interese u okviru mogućega. Ovo nije borba za interes, nego za identitet – koji, kad bi se ostvario na način na koji se to, navodno, želi, možda uopće ne bi bio u interesu Srba, čak ni srpskih nacionalista. Nacionalisti obično žele etnički homogenu državu u kojoj postoji visok stupanj suglasnosti svih državljana. Bi li to doista ikada imali da je Kosovo stvarno integrirano u Srbiju?

Ejdus primjećuje da problem Kosova održava Srbiju u raskoraku s dominantnim akterima suvremenog svijeta, prije svega sa Sjedinjenim Američkim Državama i Eu-

ropskom unijom, tj. Zapadom. Time, istodobno, smanjuje izvjesnost i povećava neizvjesnost, a time i (ne)sigurnost. Budući da racionalne države uvijek traže sigurnost, odluka da se identitet nadredi interesu je rizična, iako ne i tako rijetka. Je li moguće pomiriti ta dva aspekta? Grčka, koja je također u svojoj helenskoj – ali i bizantijskoj – prošlosti tražila i našla snažno uporište identiteta, uspjela je istovremeno zadržati snažnu identitetsku dimenziju i pomiriti je s novom, odnosno s uključivanjem u NATO i Europsku uniju. Ali u slučaju Grčke, koji Ejodus ne spominje (što je možda nedostatak ove knjige), sama Europa našla je svoje korijene u helenističkoj tradiciji, pa je bila i važan konstitutivni faktor stvaranja moderne grčke države, koja je nastala prije moderne Njemačke i Italije, još 1832. U slučaju Srbije, Kosovo jest konstitutivno za Srbiju, ali predstavlja problem za Europu. Ono, zapravo, postaje mjesto koje onemogućuje Europu da postane ono što želi, a to je jedna i jedinstvena – zbog toga što je u pogledu Kosova Europa ne samo interno razjedinjena (pet država članica EU-a ne priznaje Kosovo) nego i u sukobu interesa sa SAD-om i Rusijom. Kosovo postaje važno, ali prijeporno pitanje za Europu. U interesu je Srbije da, ako može, uvjeri Europu u to. Zasad u tome nema uspjeha, možda i stoga što stvari jednostavno nije sagledala na taj način.

Srbija otkriva da je politika “i Europa i Kosovo” iluzorna i inkompatibilna, pa je stoga izvor ontološke nesigurnosti. Ona se osjeća “zarobljenom” između svoje prošlosti i svog identiteta s jedne te svojih današnjih interesa i potreba za sigurnošću s druge strane. Postavlja se stoga pitanje: želi li Srbija doista izaći iz svoje ontološke nesigurnosti ili koristi tu situaciju kao “no-

vu normalnost”, gradeći neku novu “nesvrstanu” politiku (“politiku četiri stuba”) između Zapada i sebe same, odnosno Zapada i Istoka (Rusije i Kine)? Čeka li Srbija novu “kritičnu situaciju” u kojoj će se karte drukčije podijeliti i u kojoj će pozicija mosta biti produktivna i poželjna, ili barem – moguća? Ejodus ne otvara to pitanje, niti na njega daje odgovor – a ono je zapravo u biti ovog problema. On pretpostavlja da države traže ontološku sigurnost, ali u ovom slučaju ostaje otvorenim pitanje je li to doista tako.

Mogli bismo, štoviše, zaključiti da upravo držanje tog “rascjepa” permanentno otvorenim pomaže oblikovateljima identiteta u Srbiji da stvore narativ o permanentnim opasnostima, čime uspješno manipuliraju. Možda je njima više stalo do toga da stalno postoji opasnost, a ne sigurnost – jer sve dok postoji opasnost moguće je homogenizirati naciju i držati je pod kontrolom, što jest jedan od ciljeva i osobina sadašnje vlasti u Srbiji, koju autori koji su nedavno pisali o stanju u toj zemlji nazivaju “hibridnim režimom” obnovljenog autoritarizma (Nebojša Vladislavljević i Florian Bieber) ili čak “novom despocijom” (Milan Podunavac). “Braneci Kosova podrija se identitet moderne, civilizirane liberalno-demokratske europske države. A nastavljanjem puta prema Europskoj uniji podrija se identitet stare, pravoslavne kršćanske i suverene nacije” (str. 131), piše Ejodus. No povratak u autoritarni, praktički jednopartijski sistem moguć je upravo zbog postojanja te fundamentalne neizvjesnosti. Onima na vlasti sasvim odgovara da se s njim nastavi. Zbog toga i nema ozbiljnih pokušaja da se problem(i) ulaska u Europsku uniju riješe i da dođe do krajnjeg rješavanja kosovskog pitanja.

A i kad se pojavi neka najava da političari preferiraju rješavanje, a ne odgađanje tog identitetskog pitanja, javno mnijenje mu se protivi smatrajući da se radi o “izdaji” nacionalnih interesa i preferirajući “zamrzavanje konflikta”, a ne njegovo skidanje s dnevnog reda. Rješenje bi bilo, kao što je svojedobno rekao Tomislav Nikolić, uvod u građanski rat, jer bi ili definitivno odustanje od EU-a zbog Kosova ili odustajanje od Kosova zbog EU-a vodilo u dubok rascjep nacije.

Paradoksalno, dakle, izvor neizvjesnosti ujedno je i glavni generator njena smanjivanja. Obnova narativa “i EU i Kosovo” čini Srbiju sličnom nekim zemljama članicama Europske unije – prije svega Mađarskoj, koja također gradi svoj novi identitet na podsjećanju na gubitak svojih historijskih teritorija (kroz ugovor iz Triana, prije ravno sto godina). Prijateljstvo Orbana i Vučića, stoga, nije slučajno i nije samo pragmatično. Upravo obrnuto, u obje se zemlje stvara sličan narativ o povijesnoj žrtvi i sadašnjoj neostvorenoj težnji, s tim što Mađari koriste nešto dalju, a Srbi nešto bližu prošlost za konsolidiranje sadašnjosti. Šteta je što autor nije uočio tu sličnost, jer bi njegova knjiga dobila na vrijednosti. Srpski slučaj danas možda jest najaktualniji, ali nije ni izdaleka jedini, čak ni za europske prilike.

Bez obzira na te nedostatke, riječ je o odličnoj knjizi koja uvjerljivo kombinira teorijski i empirijski pristup te je izvanredan izvor za razumijevanje ne samo suvremene Srbije nego i širih pitanja kao što su identitet i politika u suvremenoj Europi.

*Dejan Jović
Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Prikaz

Jovo Bakić
Evropska krajnja desnica
(1945–2018)

Clio, Beograd, 2019, 699 str.

Srpski sociolog Jovo Bakić napisao je prije godinu dana obimnu studiju o fenomenu krajnje desnice u Europi od kraja Drugog svjetskog rata do danas. Ta je studija izuzetno aktualna s obzirom na to da su tematika krajnje desnice, uspon stranaka s te strane političkog spektra i općedruštvene tendencije udesno velik izazov za cijeli svijet, naročito uslijed još jedne krize liberalne demokracije koju danas obilježavaju migrantska kriza, fenomen Brexita i Trampa, jačanje tzv. “suverenističkih” tendencija te drugi izazovi globalizmu i multilateralizmu. Bakić se ne skanjuje naglasiti da piše s lijeve političke pozicije, a na samom je početku i posveta Sonji Drljević, “neimarki, anarhistkinji, feministkinji, antifasistkinji, plemenitoj...”. Studija je napisana minuciozno, ulazi i u najsitnije teorijske i historijske detalje te se ne zadržava na izoliranim primjerima, već ih nastoji obuhvatiti u cjelini, uzimajući u obzir vrijeme, ostale političke silnice te druge vanjske i unutarnje utjecaje.

Strukturiranost knjige također je na zavidnoj razini – autor posvećuje dosta prostora teoriji i metodologiji (gotovo stotinu stranica) kako nijedan koncept bitan za analitičku obradu ne bi ostao lebdjeti u zraku. Tek nakon toga kreće u obradu